

הרב צבי שלוח

למעמדו של הר הבית

הקדמה

א. מחנות המדבר ומחנות ארץ ישראל

ב. הר הבית – מקום הראוי למקדש

ג. חומות הר הבית

ד. תוספת לעזרה והר הבית

ה. קדושת הר הבית לאחר החורבן

ו. היבטים הלכתיים

ז. הר הבית היום

הקדמה

את בית המקדש השני הקיפה העזרה, והעזרה עצמה הוקפה על ידי שטח הר הבית. ניתן לראות הן את העזרה והן את הר הבית כחצרות המקדש. תפקיד העזרה הינו ברור, שכן בה נעשה עיקר עבודת הקרבנות, ונאכלים בה קודשי הקודשים. אך לשם מה מוקפת העזרה בחצר נוספת? מה נעשה בהר הבית? במאמר זה נבקש להראות שהר הבית אינו עוד חצר, אלא שטח במעמד שונה וייחודי, והדבר בא לביטוי בהלכות המיוחדות לו.¹

א. מחנות המדבר ומחנות ארץ ישראל

המשנה בפרק ראשון ממסכת כלים מונה עשר קדושות זו למעלה מזו:

עשר קדושות הן:

ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות, ומה היא קדושתה שמביאים ממנה העומר והביכורים ושתי הלחם מה שאין מביאים כן מכל הארצות.

1 במאמר זה נעסוק בבית המקדש השני, וכפי שנבנה אותו היום אם לא נזכה לנבואה. הבית המתואר בנבואת יחזקאל שונה באופן מהותי.

הרב צבי שלוה

עיירות המוקפות חומה מקודשות ממנה, שמשלחים מתוכן את המצורעים ומסבין לתוכן מת עד שירצו; יצא, אין מחזירין אותו. לפנים מן החומה מקודש מהם, שאוכלים שם קדשים קלים ומעשר שני. הר הבית מקודש ממנו, שאין זבים וזבות נדות ויולדות נכנסים לשם. החיל מקודש ממנו, שאין עובדי כוכבים וטמא מת נכנסים לשם. עזרת נשים מקודשת ממנו, שאין טבול יום נכנס לשם ואין חייבין עליה חטאת. עזרת ישראל מקודשת ממנה, שאין מחוסר כפורים נכנס לשם וחייבין עליה חטאת. עזרת הכהנים מקודשת ממנה, שאין ישראל נכנסים לשם אלא בשעת צרכיהם, לסמיכה לשחיטה לתנופה. בין האולם ולמזבח מקודש ממנה, שאין בעלי מומין ופרועי ראש נכנסים לשם. ההיכל מקודש ממנו, שאין נכנס לשם שלא רחוך ידיים ורגליים. קדש הקדשים מקודש מהם, שאין נכנס לשם אלא כהן גדול ביום הכפורים בשעת העבודה.

הגמרא בזבחים (קטז ע"ב) מחלקת את עשר הקדושות לשלוש קבוצות עיקריות, ומקבילה אותן למחנות במדבר:

כשם שמחנה במדבר כך מחנה בירושלים: מירושלים להר הבית מחנה ישראל, מהר הבית לשער ניקנור מחנה לווי, מכאן ואילך מחנה שכינה - והן הן קלעים שבמדבר.

ההקבלה האחרונה, בין העזרה לחצר המשכן, היא פשוטה (ולכן הלשון הכפולה שבגמרא 'הן הן קלעים שבמדבר').² החצר שהקיפה את המשכן – מחנה שכינה - היא היא העזרה שמקיפה את המקדש לדורות, והלכות שני המקומות זהות – כך לגבי עבודת הקרבנות, לגבי אכילת קודשי קודשים ולגבי איסור הכניסה לכלל הטמאים.

לעומת זאת, ההקבלה הראשונה והשנייה אינן מעידות על השוואה גמורה. הראשונה משווה את ירושלים למחנה ישראל, אולם במחנה ישראל גרו כלל עם ישראל, ולדורות עם ישראל גר לא רק בירושלים אלא בארץ ישראל כולה. בנוסף, דין

2 וכן ניתן לדייק בלשון הרמב"ם: "...וכנגדן לדורות מפתח ירושלים עד הר הבית, כמחנה ישראל; ומפתח הר הבית עד פתח העזרה שהוא שער ניקנור, כמחנה לווי; ומפתח העזרה ולפנים, מחנה שכינה" (הל' בית הבחירה פ"ז ה"א). ירושלים כמחנה ישראל. הר הבית כמחנה לווי, ואילו העזרה – מחנה שכינה.

למעמדו של הר הבית

שילוח המצורעים משווה את מחנה ישראל במדבר לכל הערים מוקפות החומה,³ ורק לעניין אכילת קודשים קלים ירושלים דומה למחנה ישראל.

ואכן, הגר"א בפירושו למשנה בכלים כותב שלמעשה במדבר היו ארבע חלוקות (מחנה שכינה נחלק לחצר ולמשכן), וכל אחת מהן נחלקה לשלוש חלוקות לדורות:

מחנה ישראל - ארץ ישראל, עיירות מוקפות חומה וירושלים; מחנה לווייה - הר הבית, החיל ועזרת נשים; חצר המשכן - עזרת ישראל, עזרת כהנים ובין האולם למזבח; והמשכן - האולם, ההיכל וקודש הקודשים.

ההקבלה השנייה שבגמרא בזבחים משווה את הר הבית למחנה לווייה, אולם מחנה לווייה הוא מקום המגורים של שבט לוי, ואילו הר הבית לא משמש למגורים כלל. המקבילה למחנה לווייה שבמדבר מבחינה זו היא ארבעים ושמונה ערי הלוויים, ואכן לעניין קליטת רוצחים בשגגה דינם זהה.⁴

במשנה בכלים נאמר שנידות ויולדות אסורות בכניסה להר הבית, ולעניין שילוח הטמאים שווה הר הבית למחנה לווייה במדבר (ראה הערה 5 בסמוך). נשאלת השאלה כיצד גרו במחנה לווייה במדבר משפחות שבט לוי, גברים ונשים, במשך 40 שנה.

בעל משך חכמה (במדבר א', נג) מיישב זאת בהסבר שהלוויים השומרים את משמרת הקודש חנו סביב למשכן, ואילו מקום המגורים של משפחות שבט לוי היה מרוחק יותר, סמוך למחנה ישראל. בחלק הפנימי חל איסור כניסה לטמאים כמו בהר

3 נראה שהסיבה לכך היא שנאמר לגבי המצורע "בדד ישב מחוץ למחנה מושבו" - המצורע מחויב להיות משולח מכל מקום יישוב קבוע, ואין לכך נגיעה לקרבה למקדש.

4 "דבמדבר הואי קלטה מחנה לויה? אין, והא תניא... אשר ינוס שמה', מלמד שמגלין במדבר, להיכן גולין? למחנה לויה. מכאן אמרו: בן לוי שהרג גולה מפלך לפלך, ואם גלה לפלכו - פלכו קולטו. מאי קרא? אמר רב אחא בריה דרב איקא: 'כי בעיר מקלטו ישב', עיר שקלטתו כבר" (זבחים ק"ז). ולדורות כל 48 ערי הלוויים קולטות: "כל ערי הלוויים קולטות, וכל אחת מהן עיר מקלט היא, שנאמר 'ועליהם תתנו ארבעים ושנים עיר, כל הערים אשר תתנו ללוויים ארבעים ושמונה עיר'. הקישן הכתוב כולן זו לזו לקלוט. ומה הפרש יש בין ערי מקלט שהובדלו למקלט ובין שאר ערי הלוויים, שערי מקלט קולטות בין לדעת בין שלא לדעת, הואיל ונכנס בהן נקלט; ושאר ערי הלוויים אין קולטות אלא לדעת" (רמב"ם הל' רוצח פ"ח ה"ט). לפיזור שבט לוי בכל הארץ ישנו גם היבט חברתי-חינוכי, שכן יש בכך משום קיום ברכתו של משה: "יורו משפטך ליעקב ותורתך לישראל" (דברים ל"ג, י).

הרב צבי שלוח

הבית, ואילו בחלק שבו היו המגורים לא חלה קדושת מחנה לויה והוא היה מותר בכניסת טמאים שנטמאו בטומאה היוצאת מגופם.⁵

סדר הכתובים בספר במדבר יכול לסייע לדבריו. בפרק ג', לאחר מפקד בני ישראל ותיאור סדר חנייתם, מונה משה את כל בני לוי מגיל חודש, והכתוב מפרט היכן חנתה כל משפחה: גרשון במערב, קהת בדרום ומרי בצפון. זהו מחנה משפחות הלוויים. בפרק ד' מונים משה ואהרן את בני לוי העושים במלאכה מגיל שלושים עד גיל חמישים, ומיד אחרי כן מופיע הציווי לשלח את הטמאים מן המחנה. סביר לומר שציווי זה מתייחס למחנה של המנויים האחרונים - בני לוי העושים במלאכה ושומרים את משמרת הקודש מסביב למשכן - ולא למחנה של משפחות הלוויים.

וכן הוא לדורות: בהר הבית שומרים הלוויים בזמן משמרים, ואילו משפחות שבט לוי גרות בארבעים ושמונה הערים.

על כל פנים, מבחינת הרצף הטריטוריאלי הדמיון בין המחנות במדבר למקום המקדש קיים: במדבר מחנה השכינה נמצא בתוך מחנה לויה, הנמצא בתוך מחנה ישראל - ולדורות העזרה מוקפת בהר הבית, והר הבית מוקף מסביבותיו בירושלים.

וכך הוא אף בהיבט האנושי: הכהנים, עיקר שירותם הוא בעזרה, מחנה שכינה. הדגש הוא על היותם קדושים: "הכהנים נבדלו מכלל הלוויים לעבודת הקרבנות, שנאמר 'ויבדל אהרן להקדישו קדש קדשים'. ומצות עשה היא להבדיל הכהנים ולקדשם ולהכינם לקרבן שנאמר: 'וקדשתו כי את לחם א-להיך הוא מקריב'" (הל' כלי

5 שמעתי מהרב זלמן מנחם קורן שליט"א יישוב אחר לקושיה זו. במדבר לא הוגבלו להיכנס למחנה לויה אלא זבים וזבות, ולכן לא הזכירה התורה במפורש אלא אותם: "וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב וכל טמא לנפש... ולא יטמאו את מחניהם" (במדבר ה', ב-ג; הפסוק נדרש על ידי חז"ל (פסחים ס"ז ע"א) ליתן מחנה נפרד לכל אחד מהם). ואף על פי שגם שאר טמאים נדרשים מן המקראות, מכל מקום אין מקרא יוצא מידי פשוטו, ובמדבר לא נאסרו אלא המפורשים במקרא. בהר הבית לדורות נאסרו להיכנס גם נידות, יולדות ובעלי קרי, וההסבר לכך הוא שבהר הבית יש שתי בחינות - מחנה לויה, שממנו פורשים צרוע וזב; וכן "בית ה' א-להיך", כגון לעניין אחריות ביכורים (ראה בהמשך). ואין נידות ויולדות פורשות ממנו אלא כאשר הוא בגדר של 'בית ה' א-להיך', ואז אמנם אינו מחנה לויה אמיתי, כי חייבין בו במורא מקדש באותה עת, ופשוט שאסור במגורי איש ואישה גם אם נניח שבעל קרי עצמו מותר בהר הבית.

למעמדו של הר הבית

המקדש לרמב"ם, פ"ד ה"א). הכהנים אף נמשחו וקודשו בשמן המשחה, כפי שנאמר: "ואת אהרן ואת בניו תמשח וקדשת אתם לכהן ל'" (שמות ל', ל).

הלוויים, שמקומם במחנה לווייה, כוללים בתוכם את הכוהנים. אף במקדש, עיקר שמירתם היא בהר הבית, ובעזרה הם נלווים לעבודת הקרבנות על ידי שירתם, כנאמר: "וילוו עליך וישרתוך" (במדבר י"ח, ב). הכשרתם לעבודה במדבר לא נעשתה על ידי קידוש בשמן המשחה, אלא על ידי טהרה: "קח את הלוויים מתוך בני ישראל וטהרת אותם. וכה תעשה להם לטהרם הזה עליהם מי חטאת והעבירו תער על כל בשרם וכבסו בגדיהם והטהרו" (במדבר ח', ו-ז). הלוויים עצמם, כמובן, כוללים בכלל ישראל.

ב. הר הבית – מקום הראוי למקדש

על מנת להבין את עניינו של הר הבית, נשווה בין קדושת הר הבית לבין יתר הקדושות שנזכרו במשנה. ראשית נבחן את השם 'הר הבית'. כל יתר המקומות שבמשנה - עיירות מוקפות חומה, ירושלים, החיל, עזרת נשים, עזרת ישראל, עזרת כהנים, בין האולם למזבח, ההיכל וקודש הקודשים - הם ערים, מבנים או שטחים שנבנו או תוחמו על ידי בני אדם. לעומתם, הר הבית הנו שם של מקום טופוגרפי טבעי – ההר שעליו נבנה הבית.⁶

וכבר עמד על כך המדרש:

"ההר הטוב הזה והלבנון" (דברים ג', כה) – הכל קראו אותו הר. אברהם קראו הר: 'אשר יאמר היום בהר ה' יראה'. דוד קראו הר שנאמר: 'מי יעלה בהר ה'. ישעיהו קראו הר שנאמר: 'זהיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה'. גויים קראו אותו הר שנאמר: 'זהלכו גויים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' (יילקוט שמעוני רמז תתטז).

בנבואת מיכה כבר נקרא ההר בשם המופיע במשנה: "והר הבית לבמות יער" (מיכה ג', ב; ירמיהו כ"ו, יח), ולפיכך נראה ש'הר הבית' הוא אכן שם ההר שבו נבנה בית המקדש, ולא שם של חצר או עזרה שנעשו בידי אדם.

ההר עצמו הוא המקום שנבחר מתחילה כראוי להקמת המקדש. בדברי ה' לאברהם בציווי על העקדה נאמר: "ולך לך אל ארץ המוריה, והעלהו שם לעולה על

⁶ גם ארץ ישראל מוגדרת בגבולות טבעיים ולא על ידי חומה, וקדושתה שונה מכל שאר הקדושות.

הרב צבי שלוח

אחד ההרים אשר אומר אליך". אף דוד המלך תר אחר המקום הראוי לבניין המקדש ("זכור ה' לְדוֹד אֶת כָּל-עֲנוֹתוֹ, אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לֵה' נָדָר לְאַבְיִר יַעֲקֹב. אִם-אָבֵא בְּאֵהָל בֵּיתִי אִם-אֶעֱלֶה עַל-עֲרֹשׁ יְצוּעִי, אִם אֶתֵּן שְׁנַת לְעֵינַי לְעַפְעָפִי תְּנוּמָה, עַד-אֶמְצָא מְקוֹם לֵה' מְשֻׁכָּנוֹת לְאַבְיִר יַעֲקֹב"), עד שנגלה אליו המלאך בגורן ארוונה היבوسی שבהר המוריה - כמבואר בדברי הימים (ב ג', א): "ויחל שלמה לבנות את בית ה' בירושלם **בהר המוריה** אשר נראה לדויד אביהו אשר הכין במקום דויד בגרן ארנן היבوسی".

הר המוריה הוא אפוא המקום הראוי לבנות בו את בית המקדש. היכן בהר? פרט זה לא נאמר לא לאברהם ולא לדוד.

גם המשנה במסכת מידות לא מציינת את המיקום המדויק של העזרה ביחס להר הבית:

הר הבית היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה - רובו מן הדרום, והשני לו מן המזרח, והשלישי לו מן הצפון, ומיעוטו מן המערב (מדות פ"ב מ"א).⁷

בתיאורי בניית המקדש בספר מלכים ובספר דברי הימים לא מוזכר הר הבית כשם של חצר סביב המקדש, ונזכר רק שהבית נבנה בהר המוריה: "ויחל שלמה לבנות את בית ה' בירושלם בהר המוריה" (דברי הימים ב ג', א).

שנינו במסכת מנחות:

לא יעשה אדם בית תבנית היכל, אכסדרה כנגד אולם, חצר כנגד עזרה, שלחן כנגד שלחן, מגורה כנגד מגורה (מנחות כח ע"ב).

האיסור כולל לא רק את כלי המקדש, אלא גם את מבני המקדש: ההיכל, האולם והעזרה. מדוע אפוא אין איסור לבנות חצר כתבנית הר הבית? לדברינו ההסבר לכך פשוט: הר הבית אינו שם של מבנה כמו ההיכל או העזרה אלא שם של מקום, וממילא לא שייך לאסור לעשות כתבניתו.

נמצאנו למדים שהר הבית אינו בגדר חצר המקיפה את העזרה, אלא הינו המקום שנבחר על ידי ה' כראוי לבנות בו את בית המקדש.

7 אמנם למזבח נקבע מקום מדויק, אבל מיקום המזבח בעזרה שנוי במחלוקת.

ג. חומות הר הבית

ברם, מהמשנה במידות נראה שהר הבית הוא ריבוע מדויק של ת"ק אמה על ת"ק אמה, המוקף חומה בדומה לעזרה: "הר הבית היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה" (מידות פ"ב מ"א). המשנה גם מלמדת כי "חמישה שערים היו להר הבית" (שם פ"א מ"ג), ומכך יש ללמוד שהשטח כולו היה מוקף חומה.

למידות ההר אף ישנו יסוד בכתובים. בנבואת יחזקאל נאמר:

וכלה את מדות הבית הפנימי והוציאני דרך השער.... ומדדו סביב סביב.... לארבע רוחות מדדו חומה לו סביב סביב ארך חמש מאות ורחב חמש מאות (יחזקאל מ"ב, טו-כ).

בנוסף, בפרשת בניין המשכן בספר שמות נאמר: "ארך החצר מאה באמה ורחב חמישים בחמישים" (כ"ז, יח). מהמילה 'בחמישים' לומד הרא"ש בפירושו למסכת מידות (פ"ב מ"א) שחצר המשכן (100 על 50 אמה - 5,000 אמות רבועות) היא אחד חלקי חמישים משטח הר הבית (500 על 500 אמה - 250,000 אמות רבועות).⁸

האם יש ללמוד מכך שלא כדברינו, שהר הבית הינו חצר המוגדרת על ידי מחיצותיה?

עיון ברמב"ם בהלכות בית הבחירה ילמדנו שגדרו של הר הבית אכן שונה מזה של העזרה. הרמב"ם פותח את הלכותיו בלשון זו:

מצות עשה לעשות בית לה' מוכן להיות מקריבים בו את הקרבנות (פ"א ה"א).

תכלית מצוות בניין בית המקדש היא עבור עבודת המקדש, ולכן היא כוללת רק את מקום העבודה, ההיכל והעזרה, ולא את הר הבית שאינו מקום עבודה. וכך אכן מפורש בהמשך:

ואלו הן הדברים שהן עיקר בבניין הבית: עושין בו קדש וקדש הקדשים, ויהיה לפני הקדש מקום אחד והוא הנקרא אולם, ושלתן נקראין היכל. ועושין מחיצה אחרת סביב להיכל רחוקה ממנו כעין קלעי החצר שהיו במדבר, וכל המוקף במחיצה זו שהוא כעין חצר אהל מועד הוא הנקרא עזרה. והכל נקרא מקדש (ה"ה).

8 ובדומה לכך כתב גם במיוחס לרש"י דברי הימים א כ"ח, יט.

הרב צבי שלוה

כלומר, מצוות בניין בית המקדש כוללת את הקמת העזרה ואת מה שבתוכה, ואינה כוללת את הקמת חומות הר הבית. את חומות ההר מזכיר הרמב"ם בפרק ה', אך לא כמצווה אלא כעובדה:

הר הבית והוא הר המוריה היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה, והיה מוקף חומה.

אכן, בדומה לעזרה היה הר הבית מוקף חומה - אך חומת העזרה היא מהדברים שהם עיקר בבניין הבית, בעוד את חומת ההר אין מצווה לבנות. ואכן, אין לנו עדות לכך שבבית ראשון היו חומות סביב הר הבית. אמנם, בבית שני מעידה המשנה על חומת ההר, וכפי שעיינו רואות.⁹ נראה שהסיבה לכך היא ציון המקום שבו חלות הלכות ההר (עיי' להלן), ואולי שימושים נוספים שנעשו בהר זקקו בניית חומה.

ד. תוספת לעזרה והר הבית

בתחילת פרק שני במסכת שבועות דנה המשנה באפשרות להוסיף על קדושת ירושלים ועל קדושת העזרה, אך לא מזכירה את הר הבית:

אין מוסיפין על העיר ועל העזרות אלא במלך ונביא ואורים ותומים וסנהדרין של שבעים ואחד, ובשתי תודות ובשיר; ובית דין מהלכין ושתי תודות אחריהן, וכל ישראל אחריהם.

וכן הוא ברמב"ם (הל' בית הבחירה פ"ו ה"י):

בית דין שרצו להוסיף על ירושלים או להוסיף על העזרה מוסיפין, ויש להם למשוך העזרה עד המקום שירצו מהר הבית ולמשוך חומת ירושלים עד מקום שירצו.

מדוע את ירושלים והעזרה ניתן להרחיב ואת הר הבית לא? לאור דברינו לעיל הדברים מבוארים. קדושה המוגדרת בידי אדם על ידי מחיצות, ניתן בתנאים מסוימים להרחיבה. אולם כשאנו דנים על מקום טבעי, החלק שלא שייך להר לא יוכל לקבל את קדושתו, ולכן לא ניתן להרחיב את הקדושה מעבר לגבולותיו.¹⁰

9 החומות שקיימות היום מקיפות שטח כפול ממידותיו של הר הבית הנזכרות במשנה, ואולי מזמנו של הורדוס לא היו חומות שהקיפו את שטחו המדויק של ההר.

10 אמנם, לא רק הר הבית נעדר ממשנה זו אלא גם ההיכל, שקדושתו ודאי מתוחמת על ידי אדם. נראה לומר שהסיבה לכך היא האיסור 'הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל', ואילו בעיר ובעזרות

למעמדו של הר הבית

יתר על כן, מבואר ברמב"ם שגם את העזרה ניתן להרחיב רק עד גבולות הר הבית.

בעל **אור שמח** במקום מציע מקור לכך מהפסוק "בהר ה' יראה" (בראשית כ"ב, יד), "דלבד ההר אין רשות להוסיף", וכן מתרגום אונקלוס על הפסוק "תבאמו ותטעמו בהר נחלתך מכון לשבתך פעלת ה' מקדש ה' כוננו ידך" – "בטורא דאחסנתך, **אתר מתקן לבית שכינתך**" (שמות ט"ו, יז).

בפירושו 'משך חכמה' (בהפטרות תצוה) הוא מביא ראיה נוספת מהפסוק ביחזקאל (מ"ג יב): "זאת תורת הבית על ראש ההר כל גבולו סביב קודש קודשים הנה זאת תורת הבית", שממנו יש ללמוד לדבריו שניתן להוסיף על העזרה רק בתוך שטח ההר.

גם מלשון הרמב"ם בהלכות בית הבחירה עולה שההר הוא השטח המקודש שבתחומו יש לבנות את המקדש:

כיון שנבנה המקדש בירושלים נאסרו כל המקומות כולן לבנות בהן בית לה' ולהקריב בהן קרבן, ואין שם בית לדורי הדורות אלא בירושלים בלבד ו**בהר המוריה** שבה נאמר 'ויאמר דויד זה הוא בית ה' האלהים וזה מזבח לעולה לישראל' ואומר 'זאת מנוחתי עדי עד' (הלכות בית הבחירה פ"א ה"ג)

אולם, ממדרש נוסף שמביא בעל אור שמח נראה שהתחום הוא לא ההר הטבעי, הר המוריה, אלא דווקא ת"ק אמה על ת"ק אמה.

אמר לו: אם אין אתה ניתן לי בית המקדש ת"ק אמה על ת"ק אמה לא נתת לי כלום (שמות רבה פ' ט"ו)

וכן כתב רש"י בתחילת סנהדרין, שאולי לא ניתן להוסיף על שטח הר הבית, "כי משכו שהוא ה' מאות אמה על ה' מאות אמה הוא מרומז בקרא ד'רוחב חמישים בחמישים', שיהיה שטחו נ' פעמים כחצר המשכן, כמו שכתב המפרש המכונה בשם רש"י בדברי הימים א כ"ח, יט".

ישנה אפשרות לומר שלפנינו שתי גישות שונות להבנת שיטת הרמב"ם שאין להרחיב את העזרה מעבר לשטח הר הבית:

הוסיפו כיוון שמצאו לכך סמך מן הפסוקים, כדברי התוספות (זבחים לג ע"א ד"ה "וליעבד פשפשי"): "והא דמוסיפים על העיר ועל העזרות היינו היכא דאיכא למימר קרא אשכחו ודרוש". יש להוסיף שבירושלמי סנהדרין פ"א ה"ג נאמר שניתן להוסיף גם על שטח ההיכל.

הרב צבי שלוח

א. הר הבית הוא הר המוריה שה' הורה לאברהם לעקוד בו את יצחק. הוא המקום אשר בחר ה', ורק בהר הזה אנו יכולים לבנות את בית המקדש ולקדשו בקדושת 'עזרה'.

ב. בתנ"ך רמוז ששטחו של הר הבית הינו ת"ק על ת"ק אמה, ולכן לא ניתן להגדילו וממילא גם לא ניתן להרחיב את העזרה מעבר למידה זו.

ברם, ייתכן שאין זו מחלוקת, ומידת הת"ק על ת"ק אמות נועדה לציין את גבולות ההר. הר המוריה הוא המקום אשר בחר ה', ורק בו ניתן לבנות מקדש, אבל ההר מתוחם רק במזרח ובמערב בגבולות טבעיים ברורים (נחל קדרון ממזרח והטירופיאון ממערב). מדרום ומצפון גבולותיו הטבעיים של ההר אינם חדים, ולכן מלמדנו הכתוב בדרך רמז שכשם שרוחבו ממזרח למערב הינו 500 אמה, כך גם שטחו מצפון לדרום.¹¹ כלומר, 'הר הבית' הינו המבנה הטופוגרפי הטבעי, אך כיוון שגבולותיו אינם חד משמעיים נדרשת ההגדרה של ת"ק אמות על ת"ק אמות.

בדרך זו נראה שהולך בעל **מקדש דוד** (כ"ז א), המבאר מדוע לדעת הרמב"ם אין להרחיב את העזרה מעבר לגבולות הר הבית על פי מה שכתב הרמב"ם בהקדמתו לסדר קדשים:

ואין מקריבים שום קרבן מהם אלא במקדש, באיזה מקום שיהיה המקדש. והואיל והודיענו רחמנא בתורה שהמקום הרמוז אליו הוא הר המוריה אין רשות להקריב בכל הארץ זולתי בירושלים ובמקום הרמוז בהר המוריה בלבד מכל ירושלים.

כלומר, רק הר המוריה נבחר כמקום שאפשר להקריב בו קרבנות. ועל פי הדברים כתב במקדש דוד:

בפרק ה' מהלכות בית הבחירה כתב הרמב"ם: "הר הבית והוא הר המוריה היה ה' מאות אמה על ה' מאות אמה", אם כן אי אפשר להוסיף יותר מהר הבית לפי שהוא הר המוריה ואין מקריבים שום קרבן מחוץ להר המוריה ולא מהני שם הקידוש דאינו בכלל 'המקום אשר יבחר'. ובהר המוריה עצמו היו יכולים לקדש כל מקום שירצו וקידשו מה שקידשו ויכולים להוסיף אחר כך.

11 אולם, בפסקי תוספות למסכת מידות אות ה' נכתב: "הר הבית היה לצפון ירושלים וההר היה גדול הרבה מת"ק על ת"ק, אלא לא היה קדוש אלא ת"ק על ת"ק".

למעמדו של הר הבית

יש לשאול: אם מרחיבים את העזרה לכל שטח הר הבית - האם יש חובה ליצור עוד מחנה סביב להר הבית, או שמא די לנו בכך שההר עומד בקדושתו, ואף קדוש יותר מהנדרש, ומעבר לגבולות ההר תהיה קדושת ירושלים ללא מיצוע של מחנה נוסף?

מהגמרא בזבחים קט"ז, שדנה בעניין משכן שילה, מוכח לכאורה שישנה חובה להקים שלושה מחנות:

ובשילה לא היו אלא שני מחנות בלבד. הי מינייהו לא הוה? אמר רבה: מסתברא דמחנה לוויה הואי, דאי סלקא דעתך מחנה לוויה לא הואי, נמצאו זבין וטמאי מתים משתלחין חוץ למחנה אחת, והתורה אמרה: 'ולא יטמאו את מחניהם', תן מחנה לזה ומחנה לזה. א"ל רבא: אלא מאי? מחנה ישראל לא הואי, נמצאו זבין ומצורעין משתלחין למקום אחד, והתורה אמרה: 'כרד ישב', שלא ישב טמא אחר עמו! **אלא לעולם כולהו תלתא הוו**, ומאי לא היו אלא שתי מחנות? לקליטה".¹²

מכאן שיש חובה במיצוע בין מחנה ישראל למחנה שכינה, לפחות לעניין שילוח טמאים, ולכן נראה שאם קידשו בית דין את כל הר הבית בקדושת עזרה, חובה להקים עוד מחנה סביב הר הבית.¹³

כאמור, את הקדושה העצמית הטבעית של הר הבית אי אפשר להרחיב, ולכן תידרש הבחנה בין ההלכות המחויבות מדין היות המקום ראוי למחנה שכינה - והלכות אלו לא יחולו מחוץ לגבולות ההר - לבין הלכות 'מחנה לוויה' הנובעות מהיות המקום קרוב לעזרה, כמו שילוח הטמאים, והלכות אלו יהיו תקפות גם בתוספת שסביב ההר.

לדעת המקדש דוד בתוספת זו לא יחולו דיני מורא מקדש שתקפים בהר הבית, ומי שיביא ביכורים לתוספת זו (ראה להלן) לא ייפטר מאחריותם.

12 רש"י שם: "לענין קליטה הוא דנסתלקה תורת מחנה לוויה מלקלוט את ההורגים שוגג". כיצד התבצע הדבר בפועל בשילה? בעל **שפת אמת** שם מציע שתי הצעות: או שבנו עוד חצר סביב העזרה, או שהייתה קדושת מחנה לוויה עד מקום מחיצה כלשהי. הוא תמה על הרמב"ם שלא כתב בהלכותיו שישנה חובה שיהיה מקום המוגדר כהר הבית.

13 וכן כתב בתורת הקודש חלק ב סי' א.

ה. קדושת הר הבית לאחר החורבן

בעניין קדושת ארץ ישראל פסק הרמב"ם שקדושה ראשונה לא קידשה לעתיד לבוא: "כל שהחזיקו עולי מצרים ונתקדש קדושה ראשונה, כיון שגלו בטלה קדושתן" (רמב"ם הל' תרומות פ"א ה"ה).

לעומת זאת, בעניין קדושת ירושלים, העזרה ובית המקדש פסק הרמב"ם שקדושה ראשונה קידשה לעתיד לבוא:

ובמה נתקדשה, בקדושה ראשונה שקידשה שלמה שהוא קידש **העזרה וירושלים** לשעתן וקידשן לעתיד לבוא. לפיכך מקריבין הקרבנות כולן אף על פי שאין שם **בית** בנוי, ואוכלין קדשי קדשים בכל **העזרה** אף על פי שהיא חרבה ואינה מוקפת במחיצה ואוכלין קדשים קלים ומעשר שני בכל **ירושלים** אף על פי שאין שם חומות, שהקדושה הראשונה קידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבוא

(רמב"ם הל' בית הבחירה פ"ו הלכות י"ד-ט"ו)

הרמב"ם מתייחס ל'בית', לעזרה ול'ירושלים', אך לא מזכיר את 'הר הבית'. האם נסיק מכך שרק ירושלים, העזרה והמקדש נתקדשו לעתיד לבוא,¹⁴ ואילו קדושת הר הבית אינה קדושת מחיצות ולכן קדושתה בטלה כקדושת ארץ ישראל? ודאי שלא. הרמב"ם מבאר בהמשך את החילוק בין קדושת ארץ ישראל לקדושת המקדש:

ולמה אני אומר במקדש וירושלים קדושה ראשונה קידשה לעתיד לבוא ובקדושת שאר ארץ ישראל לעניין שביעית ומעשרות וכיוצא בהן לא קידשה לעתיד לבוא. לפי שקדושת המקדש וירושלים **מפני השכינה, ושכינה אינה בטלה**, והרי הוא אומר והשימותי את מקדשיכם ואמרו חכמים אף על פי ששוממין בקדושתן הם עומדים. אבל חיוב הארץ בשביעית ובמעשרות אינו אלא **מפני שהוא כיבוש רבים** וכיוון שנלקחה הארץ מידיהם **בטל הכיבוש** ונפטרה מן התורה ממעשרות ומשביעית שהרי אינה מן ארץ ישראל (הלכה ט"ז).

קדושת הר הבית היא מפני השכינה, כירושלים וכעזרה, ולכן ודאי שגם היא איננה בטלה. נראה שלעניין זה גם קדושת הר הבית הינה 'קדושת מחיצות', אלא שלא חומות הר הבית החלו את קדושתו (שהרי אין מצווה לבנותן), כי אם בניין המקדש והעזרה על ידי שלמה קידשו את השטח שבתוך המחיצות בקדושת מחנה שכינה, ואת

14 אולי יש לקשר לכך את הברייתא במסכת מגילה בדף י ע"ב, הקושרת בין היות חומה בעבר לכך שהקדושה אינה בטלה: "ר' אלעזר בר' יוסי אומר: 'אשר לוא חומה', אף על פי שאין לו עכשיו והיה לו קודם לכן".

למעמדו של הר הבית

ההר שמחוץ לחומות העזרה בקדושת מחנה לווייה. ואולי למרות שאין חומות הר הבית כלולות במצוות בניין המקדש, כדי להחיל את הקדושה ההלכתית על הר הבית צריך היה שלמה לבנות חומות סביב ההר, כשם שאין מצווה לבנות את חומות ירושלים, אך ללא חומות נראה שאי אפשר לקדש את העיר.

ו. היבטים הלכתיים

שילוח טמאים

מהר הבית משתלח מי שטומאה יוצאת מגופו ומהעזרה משולחים כל שאר הטמאים. הטמאים המשתלחים מהר הבית הם טמאים שיש בעצמותם טומאה, כפי שמורה שמם: הזב איננו נקרא 'טמא זוב', אלא הוא עצמו זב. מצבו הגופני שונה מאדם אחר. והוא הדין ב'נידה', ב'זבה' וב'יולדת'. זהו שמם בגלל המצב המיוחד שבו הם נמצאים, בניגוד ל'טמא שרץ' או ל'טמא מת', שבריאותם ומצבם הגופני תקינים לחלוטין אלא שהיו במגע עם הטומאה (בעל קרי הוא מצב ביניים. אין מדובר במצב גופני כזב, נידה או יולדת, וגם לא במגע בטומאה, אלא במקרה שקרה לאדם. הדבר בא לידי ביטוי גם בשמו. הוא לא נקרא בשם כלשהו המבטא מצב מיוחד, ומאידך גם לא נקרא 'טמא קרי'. ואכן, נחלקו הפוסקים לגבי היתר כניסתו להר הבית).

הטהרה היא הכנה לקדושה. לאדם טמא אסור לאכול קודשים, לכהן טמא אסור לעשות עבודת קודש, ולכל טמא אסור להיכנס לעזרה. נוסף על כך, את מחנה הקדושה מקיף מחנה נוסף שעניינו העיקרי הוא טהרה – שילוח הטמאים מתוכו, הרחקה מקרבת העזרה של אלו שטומאתם חמורה, הפרדה בין קדושת העזרה לקדושת ירושלים.

ואולי ניתן להסביר זאת באופן אחר. הר המוריה הוא מקום שניתן לקדשו בקדושת עזרה, וגם החלק שלא התקדש בפועל קדושתו חמורה יותר מכל ירושלים. אותה קדושה טבעית-סגולית מחייבת להרחיק ממנה את מי שהינו טמא באופן טבעי – שטומאה יוצאת מגופו, ואילו מי שרק בא במגע מלאכותי עם הטומאה משולח רק מהעזרה שקדושתה בידי אדם.¹⁵

15 אלא שלדברינו לעיל הרחקה מי שטומאה יוצאת מגופו תיתכן גם מעבר לגבולות הר הבית. ונראה ששני הכיוונים אינם סותרים זה את זה.

הרב צבי שלוח

מורא מקדש

מצות עשה ליראה מן המקדש שנאמר 'ומקדשי תיראו'. ולא מן המקדש אתה ירא אלא ממני שצוה על יראתו (רמב"ם הלכות בית הבחירה פ"ז ה"א)

באופן מעניין, בפרק העוסק בהלכות מורא מקדש ברמב"ם רוב ההלכות מתייחסות להר הבית:¹⁶

ואי זו יראתו, שלא יכנס אדם להר הבית במקלו או כמנעל שברגליו או באפונדתו או באבק שעל רגליו או במעות הצרוורין לו בסדינו, ואין צריך לומר שאסור לו לרוק בכל הר הבית אלא אם נזדמן לו רוק מבליעו בכסותו.

ולא יעשה הר הבית דרך, שיכנס בפתח זו ויצא מפתח שכנגדה כדי לקצר הדרך, אלא יקיפו מבחוץ. ולא יכנס לו אלא לדבר מצוה. וכל הנכנסים להר הבית נכנסין דרך ימין ומקיפין ויוצאים דרך שמאל (שם הלכות ב-ג)

הלכות מורא מקדש נובעות מקדושת המקדש, אבל מורא המקדש זוקק ריחוק נוסף, ולכן גם סביב המקדש תקפים חלק מהלכות מורא מקדש. ניתן גם לומר שהלכות מורא מקדש נובעות מקדושת המקום הראוי להיות מחנה שכינה, ולכן הן תקפות גם בהר הבית.¹⁷

ואכן, כבר אברהם אבינו קורא להר המוריה על שם היראה:

ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה אשר יאמר היום בהר ה' יראה (בראשית כ"ב, יד).

וכן מצינו במדרש רבה (בראשית פרשה נ"ה אות ז):

"ולך לך אל ארץ המוריה" - רבי חייא רבה ורבי ינאי: חד אמר למקום שהוראה יוצאת לעולם, ואחרנא אמר למקום שיראה יוצאת לעולם.

אחריות ביכורים

כפי שראינו, בעניין עבודת המקדש ואכילת קודשים יש רק שני מחנות - ירושלים והעזרה. אין הבדל לעניין זה בין הר הבית לירושלים. לכלל זה יש חריג אחד בהלכות

16 אמנם, המאירי (יבמות ו ע"ב) סבור שדיני מורא מקדש בהר הבית הם רק מדרבנן.
17 נפקא מינה בין שתי הסברות תהיה בשאלה האם הלכות אלו יחולו מחוץ לגבולות הר הבית, בתוספת המחויבת במקרה שקידשו את כל ההר בקדושת עזרה, כדלעיל.

למעמדו של הר הבית

ביכורים: מביא הביכורים חייב באחריותם רק עד שהוא מביאם להר הבית. כך מביאה המשנה במסכת ביכורים:

ומנין שהוא חייב באחריות עד שיביאם להר הבית, שנאמר 'ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' א-להיך'. מלמד שהוא חייב באחריותם עד שיביאם להר הבית (פ"א מ"ט).¹⁸

הביכורים הם דרגת ביניים בין קדושת תרומה לקדושת קרבן. את התרומה לא צריך להביא למקדש, ואילו הקרבנות קרבים על גבי המזבח. הביכורים מובאים לעזרה, אך רק מונפים ליד המזבח. חז"ל למדו מן הפסוק 'תביא בית ה' א-להיך' שאחריות המביא היא להביא את הפרות למקום שראוי לבית מקדש, להר הבית; אבל כיוון שאינם ממש כקרבנות, מביאם יצא ידי חובתו אף אם לא הביאם לעזרה.

שמירת הלווים

כשם שבמדבר חנו הלווים סביב המשכן ושמרו עליו, כך לדורות שומרים הלווים בהר הבית. כך מביאה המשנה במסכת מידות:

בשלשה מקומות הכהנים שומרים בבית המקדש: בבית אבטינס, ובבית הניצוץ, ובבית המוקד. והלווים בעשרים ואחד מקום: חמשה על חמשה שערי הר הבית, ארבעה על ארבעה פינתיו מתוכו, חמשה על חמשה שערי העזרה, ארבעה על ארבע פינותיה מבחוץ, ואחד בלשכת הקרבן, ואחד בלשכת הפרוכת, ואחד לאחורי בית הכפורת (מדות פ"א מ"א)

כפי שראינו, ניתן להגדיר שעניינו של הר הבית אינו בבחינת 'קדושה' (ולכן אין בו עבודה או אכילת קודשים), אלא 'טהרה' - הרחקת הטמאים. לכן שומרים בו האנשים שהתורה מדגישה את טהרתם: "קח את הלווים מתוך בני ישראל וטהרת אותם. וכה תעשה להם לטהרם... ויכפר עליהם אהרן לטהרם" (במדבר ח', ה)

אבן משכית

השתחויה על רצפת אבנים אסורה בלאו, כאמור: "ואבן משכית לא תתנו בארצכם להשתחוות עליה" (ויקרא כ"ו, א). האיסור הוא רק ב'ארצכם', ואילו במקדש ההשתחויה מותרת:

¹⁸ לדעת בעל תוספות יום טוב שם אחריות הביכורים היא עד שיביאם לעזרה, אך הגר"א בשנות אליהו חולק וסבור כפשט המשנה שמיביאם להר הבית אינו חייב באחריותם.

הרב צבי שלום

במה דברים אמורים בשאר הארצות, אבל במקדש מותר להשתחוות על האבנים שנאמר 'בארצכם', בארצכם אי אתם משתחוים על האבנים אבל אתם משתחוים על האבנים המפוצלות במקדש (רמב"ם הל' עבודה זרה פ"ו ה"ז).

מה יהא הדין בהר הבית? האם ההשתחויה על האבנים מותרת רק היכן שנעשית עבודה, בעזרה, או שמא כל ההר הראוי להיות מקדש אינו בגדר 'בארצכם' ומותר בהשתחויה? בעל מנחת חינוך (מצווה שמ"ט) הסתפק בשאלה זו ותלה את ספקו בטעם ההיתר במקדש.

מצוות ראייה

התלמוד הירושלמי בתחילת מסכת חגיגה דן בשאלה האם ניתן לקיים את מצוות ראייה בהר הבית:

ר' בון בר חיייה בעא קומי רבי זעירה איכן היו מראים פנים, בהר הבית או בעזרות? אמר ליה: נישמעניה מן הדא, הטמא פטור מן הראייה דכתיב 'ובאת שמה והבאתם שמה', ואין טמא מת נכנס להר הבית? הדא אמרה בעזרה היו מראים פנים.

ייתכן להסביר שה'הוא אמינא' של ר' בון היא שכדי לקיים את מצוות ראייה אין צורך להיות במקום העבודה, אלא מספיק להיות בהר הבית שיש בו הקדושה הסגולית של המקדש והוא ראוי לעשותו מקדש.

בנייה מעץ

שנינו בספרי:

מנין לנוטע אילן ובונה בהר הבית שעובר בלא תעשה... רבי אלעזר בן יעקב אומר מנין שאין עושים אכסדראות בעזרה (מדרש לדברים ט"ז, כא)

גם כאן אפשר לומר שהתנאים נחלקו בשאלה האם האיסור תלוי במקום העבודה או במקום הראוי לעשותו מקום עבודה.

ז. הר הבית היום

למרות שירושלים והמקדש נתקדשו לזמנם ולעתיד לבוא, למעשה רק קדושת הר הבית באה לידי ביטוי מעשי היום. לקדושת ירושלים כמעט אין משמעות הלכתית אחרי החורבן, ולחיל יש כיום משמעות הלכתית רק עבור מי שעולה להר הבית (כיוון שלטמאי מת אסור להיכנס לחיל). מכיוון שהכניסה לחיל אסורה כיום, ממילא שאר הקדושות אינן רלוונטיות.

למעמדו של הר הבית

לעומת זאת, האיסור להיכנס בטומאה היוצאת מהגוף להר הבית תקף גם תקף, ואף הורחב על ידי הוראת הרבנות הראשית שלא להיכנס גם בטהרה.

הר הבית, המקום שאין מצווה לבנות סביבו חומה, מוקף היום בחומות אבן גבוהות (השטח המוקף גדול בשיעור ניכר מת"ק אמה על ת"ק אמה, וכולל את תוספת הורדוס), והחומה המערבית שלו משמשת כעין תחליף לעלייה לרגל לבית המקדש. שערי הר הבית שמורים היטב על ידי אנשי הווקף המוסלמי, לחרפתנו. המקום עומד במרכז תשומת הלב הציבורית בארץ ובעולם כולו.

שמא יש לומר שכשם שעל ציר המקום הר הבית משמש כמבוא אל בית המקדש, כך על ציר הזמן 'עידן הר הבית' משמש כמבוא וכהכנה לזמן המקדש.

קדושת הר המוריה נגלתה לאברהם אבינו בעקדה, וטרם נבנה המקדש נראה שם מלאך ה' לדוד.

בתש"ח זיכנו הקב"ה להחיל את ריבונות ישראל על חלק מארץ ישראל.

בתשכ"ז זכינו לשחרור ירושלים העתיקה והר הבית. ירושלים והכותל המערבי אומצו בלב חם על ידי הציבור, בעוד הקריאה 'הר הבית בידינו' נותרה יתומה בחלל האוויר.

נראה שבד בבד עם חיזוק אחיזתנו הפיזית והרוחנית בירושלים, עלינו לחזק את התודעה ש'הר הבית בידינו', ואת המתחייב מכך.

יהי רצון שנזכה להבין את תפקידנו בעת הזו, למצוא את האיזון הנכון בין חובת הדרישה המחייבת אותנו לעשות כל אשר בידינו כדי להתקדם לבניין בית המקדש, לבין חובת המורא והשמירה המרחיקה אותנו עד עת לחננה.

כך או כך, ודאי שאיננו פטורים מללמוד ולהכין כל אשר בידינו - כפי שעשה דוד בפרק הזמן שבו הר הבית היה בידי, אך לא הותר לו לבנות את המקדש - ולהתפלל לראות במהרה היכל על מכוננו, כוהנים בעבודתם, לוויים בשירם ובזמרם וישראל במעמדם.